

Askerî Coğrafya ve Tarih Çalışmalarıyla Cemil Kozanlı: Osmanlı'nın Kaçar İran'ındaki Stratejik İncelemeleri¹

Cemil Kozanlı's Military Geography and History Studies: The Ottoman Empire's Strategic Analyses in Qajar Iran

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARACAN²

Süreç/History

Geliş/Submitted: 15/12/2025
Kabul/Accepted: 06/02/2026
Yayın/Published: 25/03/2026

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author(s) declares that have no competing interests.

Telif Hakkı/Copyright

Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY-NC 4.0\) license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

İran, tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin ve modern Türkiye'nin doğudaki önemli komşularından biri olmuştur. Bundan dolayı İran, Osmanlı tarafından daima askerî ve siyasi açıdan dikkatle takip edilmiştir. Bu amaçla Kaçarlar döneminde çok sayıda diplomat ve casusu İran sahasında görevlendiren Osmanlı, özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'ın askerî coğrafyasını, siyasi yapısını, tarihini ve askerî yapısını ve bunun yanı sıra küresel güçlerin bölgedeki faaliyetlerini anlamaya yönelik çeşitli görevlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlı'nın Almanya ile birlikte, İran'ın askerî coğrafyasını incelemekle görevlendirdiği isimlerden biri de Cemil Kozanlı'dır. Fakat savaş esnasında Osmanlı ve Alman politikalarına ters düşen Kozanlı, iki devletin İran'daki siyasi temsilcilerine yönelik suikast girişimlerinde bulunması üzerine tutuklanmış ve üç yıl cezaevinde kalmıştır. Tahliye edildikten sonra İran Mâliye Vekâleti'nde çalışmaya başlamıştır. Hayatı hakkında pek bilgi olmasa da Kozanlı'nın İran'ın askerî tarihine ilişkin kapsamlı çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde Kozanlı'nın 24 telif eser kaleme aldığı bilgisine ulaşılmıştır. İran'ın askerî tarihi üzerine derinlemesine analizler yapan ender isimlerden olan Kozanlı, aynı zamanda İran'ın askerî coğrafyası ve İran'ın fiziki, içtimai, siyasi, ekonomik ve idari yapısını konu alan eserler de kaleme almıştır. Hem hatırat hem de araştırma eseri hüviyetinde olan "İran'da On Dört Sene" adlı eseri bu eserlerin başında gelmektedir. Bu çalışma askerî tarih ve coğrafya öğretmeni olan Kozanlı'nın hayatı ve eserlerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemil Kozanlı, İran, Osmanlı Devleti, askerî coğrafya, İran askerî tarihi, Birinci Dünya Savaşı.

Abstract

Iran has historically been one of the Ottoman Empire's and modern Turkey's significant neighbors to the east. Therefore, the Ottoman Empire consistently monitored Iran from military and political perspectives. During the Qajar period, numerous diplomats and spies were deployed by the Ottomans to Iran, particularly during World War I, to understand the country's military geography, political structure, history, and activities of global powers in the region. One of the individuals assigned to study Iran's military geography in collaboration with Germany was Cemil Kozanlı. However, Kozanlı's actions during the war, including assassination attempts against Ottoman and German political representatives in Iran, led to his arrest and a three-year imprisonment. After his release, he worked for Iran's Ministry of Finance. Despite limited information about his life, Kozanlı is known for his extensive studies on Iran's military history, authoring 24 works. His writings include analyses of Iran's military geography and its physical, social, political, economic, and administrative structures. Among his notable works is *Fourteen Years in Iran*, which combines memoir and research. This study examines Kozanlı's life and his contributions as a military historian and geographer.

Keywords: Cemil Kozanlı, Iran, military geography, Ottoman Empire, Iranian Military History, World War I.

Atıf için (to cite): Karacan, O. (2026). Askerî coğrafya ve tarih çalışmalarıyla Cemil Kozanlı: Osmanlı'nın kaçar İran'ındaki stratejik incelemeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 244-258. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1842405>

¹ Bu çalışma İnönü Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen 3688 numaralı "Cemil Kozanlı'nın "İran'da On Dört Sene" ve Ruşeni Bey'in "İran'ın İç Yüzü" Adlı Eserlerinin Tercümesi" başlıklı projeden üretilmiştir. Ayrıca Sonçağ Akademi tarafından 2025 yılı Aralık ayında yayımlanan "Cemil Kozanlıoğlu ve "İran'da On Dört Sene" adlı çalışmada kısaca ele alınan Cemil Kozanlı'nın hayatı bu çalışmada genişletilmiştir.

² İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Malatya/Türkiye. osman.karacan@inonu.edu.tr.

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasından XVI. yüzyıla kadar batıya doğru genişleme siyaseti izlemiş olsa da doğudaki gelişmelere de duyarsız kalmamıştır. Bilhassa Safevilerin faaliyetlerinden dolayı doğuda da yoğun bir dinî, diplomatik, siyasi ve askerî mücadele içerisine girmiştir. Safevilerin kurucusu Şah İsmail döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile başlayan dinî, siyasi, askerî ve diplomatik nüfuz mücadelesi Kaçarlar dönemine kadar yoğun bir şekilde sürmüştür. Bu sebeple Osmanlı Devleti geçmişten başlayarak diplomatik ve siyasi münasebetlerin yoğunlaştığı modern döneme kadar doğudaki önemli komşusu olan İran'daki siyasi, içtimai ve askerî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Zira İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya gibi sömürgeci güçlerin müdahalede bulundukları XIX. ve XX. yüzyıldaki İran coğrafyası üzerinde süren siyasi ve askerî mücadeleler, Osmanlı Devleti'nin savunması için son derece mühimdir.

İngiltere, Rusya, Fransa ve yüzyılın sonlarında Almanya başta olmak üzere batılı emperyalist güçler arasında XIX. yüzyılda sömürgeciliği esas alan çok yoğun bir nüfuz mücadelesi vardı. Bu mücadelenin merkezinde Afrika ve Asya kıtaları bulunurken, Ortadoğu ise bu iki kıtayı birbirine bağlayan stratejik konumu ile kilit görevdeydi. Afrika ve Asya'da sömürgecilik ve nüfuz mücadelesine dahil olan her devletin yerelde muhtelif çıkarları olsa da bu yüzyılda İngiltere-Fransa ve İngiltere-Rusya arasında Hindistan'ın kontrolü esas meseleyi teşkil etmekteydi. İngiltere açısından Hindistan hâkimiyeti ve Hindistan'a giden yolların kontrolü vazgeçilemez stratejik bir önem arz etmekteydi. Bu çerçevede Mısır'dan İran'a kadar olan bölgeyi kendi kontrolünde tutmaya çalışan İngiltere, başta Fransa ve Rusya olmak üzere hiçbir devletin bu hattı tehdit etmesine tahammül etmiyordu.

Hindistan yolunun güvenliği için Mısır'ı kontrol etmek isteyen İngiltere, önceleri Süveyş kanalının açılmasına engel çıkarırken kanalın açılmasına engel olamayınca strateji değişikliğine giderek Fransa'yı pasifize etmek amacıyla kanalın hisselerini satın alarak kanalı kontrolüne almaya çalışmıştır (Rohde, 1932, s. 7). Hindistan yolunun güvenliği için Mısır üzerinde Fransa ile mücadele eden İngiltere aynı zamanda Hindistan konusunda Rus tehlikesini de bertaraf etmek için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. XIX. yüzyıl boyunca sıcak denizlere inme politikası güden Rusya'yı kuzeyde durdurmayı esas alan İngiltere, Kırım Savaşı'nda doğrudan Osmanlı Devleti'ne destek vermiştir. Aynı zamanda Basra Körfezi'ne sarmak amacıyla İran'ın Kafkasya'daki topraklarına saldıran Rusya'nın engellenmesi için de İran'a askerî destek sağlamıştır.³

İngiltere'nin bu politikasına karşı Rusya ise Balkanlarda Panslavist bir politika güderek yayılma siyaseti izlemiştir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol edip Akdeniz'e açılmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'ne yönelik tazyiklerini yoğunlaştırırken aynı zamanda Kafkaslar üzerinden de İran topraklarına saldırılar düzenlemiştir. Orta Asya'ya yönelik genişleme siyaseti izleyen Rusya'nın bir diğer hedefi ise Hindistan'a ulaşmaktır. Rusya'nın güneye ve sıcak denizlere inme siyaseti Osmanlı ve İran tarafından engellenmeye çalışılsa da burada asıl engelleyici güç İngiltere olmuştur.

İngiltere, Rusya ve Fransa arasında şark üzerinde kıyasıya bir nüfuz mücadelesi sürerken bu süreçte Almanya, Avrupa'da Fransa'yı yenilgiye uğratarak milli birliğini sağlamış bir şekilde tarih sahnesine çıkmıştır. Avrupa'da kendisine yönelik bir kuşatma harekâtına maruz kalmamak için öncelikle Fransa'yı yalnızlaştırma siyaseti izleyen Almanya, Rusya ve İngiltere'nin şarktaki çıkarlarını tanıyan bir dış politika izlemiştir. Afrika'da ve Asya'da bu devletlerle fiili olarak karşı karşıya gelmek istemeyen Almanya, Bismarck'ın ölümüyle daha aktif bir dış politika takip etmiştir. Özellikle İslam dünyasına yönelik verdiği olumlu mesajlar (Dursun, 1989, ss. 514-515; Kış, 2017, ss. 498-499) ve Osmanlı Devleti'nden Bağdat Demiryolu'nun imtiyazı başta olmak üzere aldığı imtiyazlar Rusya'yı ve İngiltere'yi endişelendirmiştir. Zira Almanya'nın Bağdat Demiryolu'nu Basra Körfezi'ne ve İran içlerine uzatma hedefleri İngiltere'nin çıkarlarını tehdit ederken demiryolunu Doğu Anadolu'ya yayma hedefi ise Rusya'yı endişelendirmiştir (Karacan, 2025). Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan nüfuzu Mısır'ı kontrolünde bulunduran İngiltere'yi doğrudan tehdit etmezken bilhassa İstanbul ve boğazları hâkimiyeti altına alma emelleri güden Rusya'yı tedirgin etmiştir. Rusya'nın Balkanlarda Panslavizm politikası güderek Balkanlarda yayılma siyaseti Almanya'nın müttefiki olan Avusturya-

³ Kırım Savaşında İngiliz Rus mücadelesi konusunda geniş bilgi için bkz. Uluerler, S. (2018). Kırım Savaşı'nda (1853 – 1856) Rus – İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere İle İzlediği Politikanın Esasları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (1), 327-346.; Köremezli, İ. (2021). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 758- 785.; Keleş, E. (2009). Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol) İstanbul'a En Kısa Yol). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 89-142. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000442.

Macaristan İmparatorluğu'nun aleyhine neticeler verdiği için Almanya'yı burada da Rusya ile karşı karşıya getirmiştir.

Siyasi ve ekonomik olarak bölgedeki nüfuzunu güçlendirmeye çalışan Almanya, aynı zamanda askerî olarak doğrudan bu devletlerle karşı karşıya kalmamak için de gayret sarf etmiştir. Bu çerçevede İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletlerin kendi faaliyetlerine karşı olan tepkilerini elimine etmek isteyen Almanya, Bağdat Demiryolu'na bu devletleri de dahil etmeyi arzulamıştır. Fakat Fransa bu teşebbüse kısmen pozitif yaklaşmış olsa da diğer devletler çıkar uyumsuzluğundan kaynaklı olarak bu projeye dahil olmamışlardır (Rohde, 1932, s. 30-31). Almanya ile yaşanan çıkar çatışması İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletleri birbirine yakınlılaştırırken bu süreç 1904'te İngiltere ile Fransa ve 1907'de ise İngiltere ile Rusya arasında anlaşmaların imzalanması ile neticelenmiştir. Almanya'nın çıkarlarını tehdit eden yükselişine engel olamayan bu güçler aralarında imzaladıkları anlaşmalarla hem çıkar paylaşımında bulunmuşlar hem de Almanya ile mücadele konusunda ortak bir zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Bu ortak mücadele Birinci Dünya Savaşı'ndaki İttifak ve İtilaf bloklarının altyapısını oluşturmuştur.

Almanya'nın yumuşak güç enstrümanlarıyla dahil olduğu nüfuz mücadelesini çıkarları için tehdit olarak algılayan Rusya, İngiltere ve Fransa kendi aralarında güç birliğine giderken aynı zamanda Almanya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti ile müttefikliğini güçlendirmiştir. Bloklar arasında yaşanan rekabet ve gerilim Balkanlarda meydana gelen bir kıvılcım ile bir anda dünyanın anakarasının önemli bir kısmını savaş meydanına çevirmiştir. Osmanlı Devleti açısından savaşın ana cephelerini güney, batı ve kuzey cepheleri teşkil etse de Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını kapsayan İran cephesi de Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen bir önemi haizdi. Aslında sadece Osmanlı Devleti açısından da değil, esasen savaşın kaderini belirleyecek bir potansiyele de sahipti. Her ne kadar İran savaşın başında tarafsızlığını ilan edip Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmamışsa da stratejik konumundan dolayı İran coğrafyası önemli bir mücadele sahası hâline getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu olan İran, konumundan dolayı birkaç hususta büyük önem arz etmekteydi. Bilhassa İran sahasının İtilaf güçlerinin eline geçmesi üzerine Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar bir savunma hattı oluşturmak zorunda kalacak olan Osmanlı Devleti'nin savunması oldukça müşkül bir duruma düşecekti. İkinci bir husus ise Rusya'nın İran topraklarına sarkması Pantürkist ve Panislamist siyasetin önünü tıkayacaktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Asya'daki Türk ve Müslümanlardan gelebilecek önemli siyasi, içtimai, askerî ve iktisadi kaynaklardan yoksun bırakılacaktı. Üçüncü bir husus ise Hindistan yolunun kontrolü meselesiydi. Hindistan yolunun kontrol altında tutulmasıyla hem İngiltere'nin menfaatlerine muazzam düzeyde büyük darbeler vurulmuş olacak hem de Osmanlı-İran-Afganistan hattı tutularak İngiltere ve Rusya güçlerinin birleşmesi ve Osmanlı'nın doğudan kuşatılması engellenecekti. Bununla birlikte İngiltere ve Rusya'nın kontrolündeki Müslümanlarla temas sağlanarak ve bu devletlere karşı iç ayaklanmalar organize edilecekti. Özellikle Almanya bu çerçevede Hindistan yolunun kontrolünü oldukça önemsemiştir.

Yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü İran, Birinci Dünya Savaşı'ndaki diğer cephelerde yaşanan sıcak ve yoğun çatışmalara sahne olmamış olsa da stratejik konumu itibarıyla önemli siyasi ve askerî gelişmelere yol açabilecek bir konumdaydı. Bu sebeple İran coğrafyasındaki siyasi ve askerî gelişmeleri büyük bir duyarlılıkla takip eden Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başlarında İran'a yönelik özel ilgi beslediği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında devlet olarak tüm varlığı ile İran'daki siyasi, ekonomik, içtimai, diplomatik ve askerî süreçte dahil olan Osmanlı Devleti, bölgede istediği hedeflere ulaşmak amacıyla çok sayıda asker ve diplomat aktif bir politikanın yürütülmesi için bilgi toplama, raporlar hazırlama konusunda görevlendirmiştir. İran, bu dönemde sadece Osmanlı Devleti için değil diğer devletler tarafından da oldukça önemsenmiş ve yoğun bir şekilde siyasi ve askerî güçlerin nüfuz mücadelesi sahası hâline gelmiştir. Bundan dolayı savaşta doğru bir stratejinin uygulanması amacıyla müttefik güçler de İran sahasına çok sayıda asker ve diplomat görevlendirmişlerdir. İşte Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı ve Almanya'nın ortak bir şekilde İran'da görevlendirdikleri uzmanlardan biri de araştırmamızın konusu olan Elbistanlı Cemil Kozanlı'dır.

Askerî tarih ve coğrafya öğretmeni Elbistanlı Cemil Kozanlı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı ve Almanya'nın İran cephesine yönelik askerî stratejinin belirlenmesi amacıyla İran'ın askerî coğrafyası hakkında araştırma yapmak üzere görevlendirilmesi neticesinde başlayan İran serüveni aşağıda açıklanacağı üzere çok sayıda eserin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Yaptığımız çalışma

neticesinde söz konusu eserlerin bir kısmına ulaşılmamış olsa da Elbistanlı Cemil Kozanlı hem Türkçe kaleme aldığı İran'da On Dört Sene adlı eserinde hem de İran'ın askerî yapı ve tarihine ilişkin kaleme aldığı Farsça eserlerinde İran'ın askerî coğrafyasını ele alan bir eser kaleme aldığını ifade etmiştir. Ayrıca yine İran'da On Dört Sene adlı eserinde İran'daki seyahatini konu alan bir seyahatname kaleme aldığını da belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran'a seyahat ettiği için seyahatnamesinde bu yıllarda İran'a dair önemli gözlemlerin olduğu şüphesizdir. Fakat Kozanlı'nın bahsetmiş olduğu seyahatnamesine de ulaşamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili Kozanlı tarafından kaleme alınan ve ulaşabildiğimiz en önemli eseri İran'da On Dört Sene adlı kitabıdır. Ancak bu eserin de sadece birinci cildi elimizdedir ve ikinci cildin akıbeti konusunda elimizde bir bilgi yoktur. İkinci cildin eksikliğine rağmen hem hatıra hem de araştırma eseri niteliğinde olan bu eser Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran'daki genel duruma ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra Kozanlı, İlk Çağ'dan Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar İran'ın askerî ve siyasi yapısını konu alan çok sayıda eser telif etmiştir. Aşağıda Kozanlı'nın telif eserlerine ilişkin detaylı bilgi verilmiştir.

1. Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu'nun Hayatı

Cemil Kozanlı tarafından kaleme alınan eserlerinde adı Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu/Elbistanlı Cemil Kozanlı/Kozanlı Cemil/Kozanlı Cemil/Cemil Kozanlı/Cemil Kozanlı şekillerinde geçmektedir. Farsça kaleme aldığı eserlerinin kahir ekseriyetinde ismi Cemil Kozanlı olarak yazılmasına rağmen biz çalışmamızda Türkçe kullanımına daha uygun olan Cemil Kozanlı ismini kullandık. Kozanlı, kaleme aldığı çok sayıda eseri olmasına rağmen söz konusu hiçbir eserinde kendi hayat hikâyesinden doğrudan söz etmemiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet döneminde yaşadığı bilinen müellifin doğum ve ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tam olarak hangi yıllar arasında yaşadığı, hangi görevlerde bulunduğu hususlarında da kesin bir bilgi elimizde yoktur. Ancak eserleri üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Cemil Kozanlı'nın hayatına dair bazı önemli bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Cemil Kozanlı'nın İran'da kaç yıl kaldığı hususunda da elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında askerî hususlarda araştırma yapmak için gönderilen Kozanlı, *İran'da On Dört Sene* adlı eserinde doğuda 13 yılı aşkın bir süre kaldığını ve uzun müddet Orta Asya'da seyahat ettiğini, burada çeşitli kaynaklardan bilgiler topladığını ifade etmektedir. Aynı eserin mukaddimesinde 3 *Teşrîn-i evvel* 1928 "*Şarkda*" şeklinde not düştüğü görülmektedir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928). Kozanlı 1928 yılında mukaddimesine Şarkta şeklinde not düşmüş olsa da *İran'da On Dört Sene* adlı eserini neşrettiği bu tarihten sonra da Kozanlı'nın İran'da olduğu hususunda bir kanaate varılabilir. Zira neşrettiği eserlerinin neşir tarihlerine baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir.

Yine Birinci Dünya Savaşı'nda Rus saldırılarının yaşandığı 22 *Teşrîn-i evvel*-16 *Teşrîn-i sâni* 1914 tarihleri arasında kendisinin Kafkas cephesinde Sivas ve Karakilise'deki Karapapak aşiretinden teşekkül eden Milli Müfrezeyi idare ettiğini dile getirmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 25). 1914 yılında Kafkasya'da bulunan ve 1928 yılında da doğuda olduğu notunu düşen Kozanlı'nın bu süre içerisinde Asya'da bulunduğu hususu başka bilgilerle de teyit edilmektedir.

Kozanlı'nın hayatına dair eserinde belirttiği bir başka husus ise kendisinin 1915'te Alman ve Türkler tarafından şark görevine memur edilmesi hususundadır. Şark görevinin sebebi Asya'daki geçitler hakkında araştırma yapmak ve bu bilgileri bir an evvel Osmanlı ve müttefiki Almanya'ya ulaştırmaktır. Kendisine bu görev tevdi edildiğinde Kozanlı, planlı bir şekilde hareket etmek amacıyla o ana kadar bu hususta var olan bilgileri devletten istediğini fakat kendisine bu görevi verenler konuya dair ellerinde herhangi bir bilginin bulunmadığını ifade ettiklerini ve bu nedenle plansız programsız yola çıkmak durumunda kaldığını ileri sürmüştür. Plansız ve programsız bir şekilde yola çıktığı için de vazifesini hakkıyla icra edemediğinden dolayı mahcubiyetini ifade etmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 63).

Rusya'nın Avrupa cephesinden getirdiği kuvvetlerle 31 Kânûn-ı sâni 1915'te Azarbaycan'ı aldığı ve daha sonra İran hududundaki Halil Bey kumandasındaki Osmanlı birliklerini Dilman civarında mağlup ettiği dönemde Kozanlı, kendisinin bu dönemde Kafkas Cephesinden ayrılarak Afganistan'a gitmek için İstanbul'a geldiğini ve 1915'in ilk aylarında İstanbul-Halep-Musul-Bağdat yoluyla İran'a hareket ettiğini ifade etmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 27-29). Kozanlı'nın verdiği bilgiler değerlendirildiğinde bu yolculuğun 1915 yılının ikinci ayında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Cemil Kozanlı, 1915 Nisan ayında Kirend Muharebesi'nin yaşandığı dönemde Müfreze karargâhında bulunmuş ve on bir saat devam eden söz konusu muharebeyi yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 32). 1915 Ağustos ayında Kirman ile Sistan arasında hareket hâlinde olduğunu belirten Kozanlı, 1915 Eylül'ünde Almanlarla birlikte derviş kıyafetiyle Afgan hududunu aşma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat Rus ve İngilizler tarafından Afgan sınırı sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmasından dolayı geçişte ciddi zorluklar yaşadıklarını ifade etmiştir. Bir Alman zabitanın derviş kıyafetiyle geçişte başarılı olduğuna işaret eden Kozanlı, geriye kalanların sınırı aşamadıklarından dolayı İsfahan'a döndüklerini ifade etmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 34-35).

Afganistan'a geçiş yolculuğunun başarısızlığı hususuna Ubeydullah Efendi de değinmiştir. Ubeydullah Efendi Tahran'dan yazdığı raporda bu durumu izah etmiş ve geri döndüklerinde Afganistan'a geçiş hususunda başarısız olan Alman heyet-i seferîyesin ile de Kirman şehrinde görüşüğünü ifade etmiş ve Tahran'a dönüş yolunda yaşadıklarını da uzun uzun raporunda anlatmıştır (BOA, HR.SYS., D.2340, G.83). Fakat bu belgede Cemil Kozanlı'nın ismi zikredilmemiştir. Kozanlı'nın aynı heyet içerisinde yer alıp almadığı belli olmamakla birlikte bizzat kendisi tarafından aktarılan bilgilere göre Afganistan'a geçiş noktasında başarısız olanlardan biri de kendisi olmuştur. Burada şiddetli malarya hastalığına yakalanan Kozanlı, Tahran'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Tahran'da on altı gün tedavi gördükten sonra Tahran-Kazvin-Hemedan-Kurbe-Senendec-Pencvin-Süleymaniye hattı üzerinden Eylül sonunda Süleymaniye'de Ubeydullah Efendi heyetine katılmıştır. Burada Ubeydullah Efendi'nin kendisinin bölge ile ilgili vukufiyetinden dolayı tekrar şarka dönme ricası üzerine Kozanlı, Ubeydullah Efendi ile yeniden İran'a dönmüştür (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 34-35).

Ubeydullah Efendi'nin ricası üzerine tekrar Tahran'a dönen Kozanlı bu süreçte yaşanan pek çok iç ve dış olayı bizzat gözlemlemiştir. Bu yıllarda jandarma kuvvetine güvenen Almanların İran hükûmetine bir darbe planlandığına değinen Kozanlı bu darbenin neticeye ulaşamayacağı öngörüsünde bulunmuştur. Bu girişimden o an için vazgeçildiğini ama daha sonra 15 Teşrin-i sâni 1915'inde yeni bir darbe teşebbüsünde bulunduğunu ve bu darbenin de başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmiştir. Söz konusu darbe teşebbüsünün olduğu günlerde Kozanlı Cemil Tahran'da idi (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 38).

1915 kışında Tahrân-Meşhed hattı üzerinde seyahat etmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 43). Kirmanşah'ta sıkışan Almanların Goltz Paşa'dan askerî yardım istediğini ve Goltz Paşa'nın da Kirmanşah'a 17 Kânûn-ı evvel 1915 tarihinde kâ'im-makâm Şevket Bey'in kumandasında bir Türk kuvveti gönderdiğini ifade etmiştir. Kozanlı Cemil, bu dönemde yaşanan askerî ve siyasi olaylar hakkında duyduklarını ve bildiklerini Tahrân'da Kâ'im-makâm Şevket Bey'in Ataşemiliter olduğu dönemde kendisine aktardığını belirtmiştir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 46). Bu bilgi o tarihlerde Kozanlı Cemil'in Ataşemiliter Kâ'im-makâm Şevket Bey ile Tahran'da görüştüğünü göstermektedir.

25 Nisan 1916 tarihinde İran-Osmanlı sınırında Rusların Osmanlı ordusuna karşı taarruza geçmesi ile Şevket Bey komutasındaki müfrezenin geri çekildiği bir dönemde Kozanlı, Osmanlı ve müttefiklerinin takip ettiği siyasete ters düşmüştür. İttifak güçlerinin doğuda takip ettiği siyasete muhalefet eden Kozanlı Cemil, dönemin sultan ve halifesine bir telgraf çekerek tehditlerde bulunduğunu ve bu tehditten dolayı da İstanbul'un gıyaben kendisini idama mahkûm ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine kendisinin Avusturya, Almanya ve Osmanlı mümessil ve sefirlerine suikasta bulunmaya mecbur kaldığını belirten Kozanlı, bu düşüncelerini uygulamaya geçirmekten dolayı Tahran'da tutuklandığını belirtmiştir. İran'da kesintisiz bir şekilde üç yıl hapis kaldığını belirten (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 55) Kozanlı, 15 Şubat 1919 tarihinde tutuklu bulunduğu İran hapishanesinden çıkmıştır. Hapisten çıktıktan sonra İran Mâliye Vekâleti'nde memur olarak çalışmaya başladığını belirtmiştir. Bu bilgi, Kozanlı'nın yaklaşık olarak 1916 yılının Şubat ayından 15 Şubat 1919 tarihine kadar İran'da tutuklu kaldığını göstermektedir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 120).

Kozanlı'nın hayatına dair elimizdeki bilgiler tahliye olduktan sonra 1919 yılında İran mâliye vekâletinde çalışmaya başladığı ile sınırlıdır. 1928'den sonra Türkiye'ye dönüp dönmediği ya da hayatını İran'da mı sürdürdüğü konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat eserlerini Farsça kaleme alması ve hepsini İran'da neşretmesi onun İran'da kaldığı ihtimalini güçlendirirken eserlerinin yayın tarihlerine bakıldığında 1936 yılına kadar İran'da kaldığı kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı

eserini İran'ın askerî tarihinin öğretilmesi amacıyla ders saatlerine uygun bir şekilde hazırlaması ve devamında aynı çerçevede okunsun diye İran'ın askerî tarihini detaylıca onlarca eserde ele alması, onun İran'da kendi mesleği olan askerî tarih ve coğrafya öğretmenliğini yapmaya devam ettiği ihtimalini güçlendirmektedir. Zira o günün şartlarında Mâliye Vekâleti'nde çalışan bir memurun bu düzeyde kapsamlı ve derin analizler içeren onlarca eser yazması pek mümkün görünmemektedir. Hatta eserleri incelenecek olursa eserlerinde yararlandığı kaynaklara ulaşmanın bile bir memur için oldukça zor olduğu görülecektir.

Cemil Kozanlı'nın hayatı hakkında var olan bilgi eksikliği onun düşünce yapısına dair de devam etmektedir. Ancak eserlerinde tarihsel süreç içerisinde askerî eğitim, teçhizat ve teşkilatlanma konusundaki gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu da onun gelişmeye açık, değişimden yana, reformcu ve dinamik bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Kozanlı'nın istiklal harbine dair kaleme aldığı *Cenk-i İstiklâl ya Tetimme-i Cenk-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922* adlı eserinin pek çok yerinde hilafet ve saltanat karşıtı olduğu, istiklal harbinden yana olduğu düşüncesini vermesi de aslında onun düşünce yapısını gösteren önemli işaretlerdir. Ayrıca İstiklal Harbi'ne dair *Nutuk*'tan alıntılar yapması, eserin farklı sayfalarında Mustafa Kemal ve arkadaşlarına yapmış olduğu övgüler onun Ankara yönetimine yakın olduğunu da göstermektedir (Cemil Kozanlı, 1929, s. 33).

İran'da On Dört Sene ve *Cenk-i İstiklâl ya Tetimme-i Cenk-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922* adlı eserlerinde dolaylı olarak elde ettiğimiz bu bilgi kırıntıları haricinde maalesef Kozanlı'nın hayatına ve düşünce yapısına dair detaylı bilgilere ulaşamadık. Maalesef arşiv taramalarımızda da dönemin hatıratlarında da Cemil Kozanlı ile ilgili herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşamadığı için hayatı ile ilgili bilgiler sınırlı kalmıştır.

Velut bir müellif olan Cemil Kozanlı'nın kaleme aldığı eserlerin önemli bir kısmı elimizde mevcuttur. Fakat isimlerini bildiğimiz hâlde hâlâ ulaşamadığımız çok sayıda eserinin olduğunu da ifade etmeliyiz. *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı eserinin mukaddimesinde “askerî tarih ve coğrafya öğretmeni” (Cemil Kozanlı, 1315) olduğu notunu düşen Kozanlı'nın doğal olarak telif ettiği eserlerin konusu da ağırlıklı olarak askerî ve siyasi tarihe ilişkin olan eserlerdir. Kozanlı'nın eserlerinin kahir ekseriyeti İran'ın askerî ve siyasi tarihini konu almaktadır. Ulaşabildiğimiz İran'la ilgili olmayan eserlerinin konusu da yine askerî ve siyasi tarih muhtevalıdır.

Cemil Kozanlı'nın ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır:

1. Ceng-i İstiklâl ya Tetimme-i Cenk-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922.
2. Târih-i Nizâm-ı İran.
3. Târih-i Nizâm-ı İran (1).
4. İran'da On Dört Sene.
5. Cengha-yi İran-Yunan.
6. Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana.
7. Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Hind.
8. Ceng-i Deh Sale İran ve Rus.
9. Tarih-i Nizâm-ı Cenge Arab ba Acem adlı eserleri bulunmaktadır.

Kozanlı bu eserler haricinde de çok sayıda eser kaleme almıştır. *İran'da On Dört Sene* adlı eserinin ilk sayfasındaki bilgiler incelendiğinde eserin birinci cildi olarak tanıtıldığı görülmektedir. Ancak yapılan tüm araştırmalara rağmen bu eserin ikinci cildine dair bir neticeye ulaşılamadı. İkinci cildin yazılıp yazılmadığı hususunda da herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Yazarın bu eseri iki cilt şeklinde planlayıp daha sonra ikinci cildini yazamamış olabileceği de ihtimaller arasındadır. Eğer söz konusu eserin ikinci cildi yazılmış ise bir gün ortaya çıkacağı ümidindeyiz. Ayrıca Kozanlı'nın eserlerinde bahsetmiş olduğu bir *Seyâhatnâmesi* ve *İran Coğrafya-yi Askerisi* başlıklı eserlerinin olduğu da yukarıda ifade edilmişti. Fakat söz konusu bu iki eserine de şu ana kadar ulaşılamadı. Kozanlı İran'da yetişen meyve ve sebzeler hakkında bilgi verirken kaynak olarak kendi Seyâhatnâmesine atıfta bulunduğu (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 5) görülmektedir. Bu durum onun bir seyâhatnâmesinin olduğunu yanı sıra Seyâhatnâmesinde de İran'a dair bilgilerin olduğunu göstermektedir. Bu esere ulaşılması durumunda hayatı ile ilgili pek çok eksikliğin giderileceğinin yanı sıra İran hakkında da önemli bilgilere ulaşılacağını göstermektedir. Yine aynı eserinde verdiği bazı bilgiler konusunda *İran Coğrafya-yi Askerisi* adlı bir eserine atıfta bulunduğu görülmektedir (Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu, 20 Şubat 1928, s. 5).

İran Coğrafya-yi Askerisi adlı eserin ismi *Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana* adlı eserinde de geçmektedir. Ayrıca *Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana* adlı eserde daha önce rastlamadığımız *Tarih-i Nadir Şah* ve *Tarih-i Osmani ve Sefername-i Topal Osman Paşa* gibi eserlerinden de söz etmektedir (Cemil Kozanlı, 1310, s. 5). Ancak *Tarih-i Osmani ve Sefername-i Topal Osman Paşa* adlı esere dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıza karşın *Tarih-i Nadir Şah* adlı eserle ilgili şu söylenebilir. Kozanlı'nın eserlerinin bazılarında eser isminin hemen altında tırnak içerisinde "Nadir Şah'ın savaşlarından" ibaresi düşülmüştür. *Tarih-i Nadir Şah* adlı eserin de bu eserlerin toplamından söz etmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Cemil Kozanlı'nın ulaşılabildiğimiz eserleri içerisinde *İran'da On Dört Sene* adlı eser haricindeki tüm eserlerini Farsça kaleme alıp İran'da neşretmiştir. Sadece *İran'da On Dört Sene* adlı eserini Türkçe kaleme almıştır. Ancak bu eserin de nerede neşredildiğine dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

2. Cemil Kozanlı'nın Eserleri

2.1. Târih-i Nizâm-ı İran

Askerî tarih ve coğrafya öğretmeni olan Kozanlı'nın eserlerinin kahir ekseriyetinin uzmanlık alanı ile ilgili olduğunu yukarıda belirtmiştik. İran'ın askerî yapısı ve tarihine ilişkin eserlerini kaleme alan Kozanlı'nın öğretmen kimliğini göz önünde bulundurduğu ve bir yıllık ders saatlerini dolduracak şekilde eserini kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu amaç çerçevesinde Kozanlı ilk olarak ders saatlerine uygun olarak *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı bir eser kaleme almıştır. Aynı adla başka bir eser de kaleme almıştır ki o da üç ciltten meydana gelmektedir. Ders saatlerine uygun olarak hazırlanan *Târih-i Nizâm-ı İran* isimli eseri tek ciltten oluştuğu için üzerinde herhangi bir cilt bilgisi bulunmamaktadır. Fakat aynı adla yani *Târih-i Nizâm-ı İran* adıyla kaleme alınan diğer eserinden bahsederken bu eserin üç ciltten meydana geldiğini ifade etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde şimdiye kadar üç cilt olarak kaleme alınan *Târih-i Nizâm-ı İran*'ın birinci cildine ulaşılabildi. Eserin diğer ciltlerine ise fiziki olarak ulaşılamadı. Eserin ikinci ve üçüncü ciltleri hakkındaki bilgilere ise İran kütüphanelerindeki kayıtlardan ve diğer web sitelerinden ulaşılabildi. *Târih-i Nizâm-ı İran* adı ile kaleme alınan iki eser hakkında şu bilgiler aktarılabilir:

a) Cemil Kozanlı'nın bahsettiği ve elimizde olan *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı eseri incelediğimizde eserde İran'ın askerî yapısını ve tarihini İlk Çağ, Orta Çağ, Son Çağ, Nizâm-ı Cedit ve Muasır dönemleri olmak üzere beş dönem halinde sınıflayarak incelediğini göstermektedir. Eser Tahran'da 1312'de (1933) Matbaa-i Daniş Nasırıyye'de basılmıştır. Eserde Cemil Kozanlı'nın diğer eserlerinde kullandığı bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bu eserde M.Ö. 3000 yılından 1921 yılına kadar İran'ın askerî yapısını ve askerî yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümden bahsedilmektedir. Piyade, süvari ve deniz kuvvetlerinin eğitimlerine, askerî araç ve gereçleri, askerî sınıflar ve teşkilat yapısı, savaş ilkeleri ve savaş sistemlerine, ordudaki yardımcı kuvvetlere dair bilgilere yer veren Kozanlı bu güçlerin zaman içerisinde yaşamış oldukları değişim ve dönüşümü de ele almıştır. Eserin sonunda yararlanılan kaynakları da belirten Kozanlı, eserini beş bölüm olarak kaleme almıştır. Eser toplamda 112 sayfadan müteşekkildir.

Müellif, İran askerî yapısını incelediği bu eserin sayfa sayısının sınırlı tutulmasının sebebi olarak İran askerî tarihinin öğretilmesi için belirlenen saatlere uygun olmasını gerekçe göstermiştir. Burada yıllık bir ders programı yaptığı anlaşılmaktadır. Yazar bu eserde İran savaşlarına ayrıntılı olarak daha sonra kaleme almış olduğu on yedi eserden okunabileceğini ifade etmiş ve bu kitapların okunmasını tavsiye etmiştir. Kozanlı 17 eseri şöyle sıralamaktadır:

1. Ceng-i İran ve Kelde
2. Ceng-i İran ve Lidi
3. Ceng-i İran ba Turaniyan
4. Ceng-i İran - Mısır
5. Cengha-i İran - Yunan
6. Ceng-i İran- Makedonya
7. Cengha-i İran – Rum ve Ceng-i Arab ba Acem
8. Ceng-i Evvel-i İran – Osmani
9. Ceng-i Duvvum-i İran - Osmani
10. Ceng-i Sivvum-i İran - Osmani ve Ceng-i Purtekaliha
11. Ceng-i Çeharum-i İran Osmani ve Ceng-i İran Holend
12. Ceng-i Evvel-i İran - Afgan

- 13.Ceng-i Duvvum-i İran- Afgana
- 14.Cengha-i Âher-i İran - Osmani
- 15.Ceng-i İran – Hind
- 16.Kuşunkeşi be Memalik-i Turan
- 17.Ceng-i İran-Rus (Cemil Kozanlı, 1312, s. 110)

Bu eserlerle ilgili verilen bilgilere baktığımızda Kozanlı'nın bu eserlerin müellifi olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde burada zikredilen eserlerin bir kısmı hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamadı. Temennimiz yeni çalışmalarda ulaşılamayan bu eserlere de ulaşılması ve ilim camiasına kazandırılmasıdır.

b) Cemil Kozanlı'nın *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı kaleme aldığı bir diğer eseri de üç ciltten müteşekkildir. Eserin ilk cildi İlkçağ, Ortaçağ, Sonçağ Nizam-ı Cedid'in ilk dönemi olmak üzere M. Ö. 550 yılından 1797'ye kadarki İran'ın askerî yapısı ve tarihinden bahsetmektedir. Matbuat şirketinin sermayesiyle Darülfünun tarafından Merkezî matbaasında basılan kitapta 22 harita ve 14 gravür de yer almaktadır. İran takvimine göre 1315 tarihinde Tahran'da basılmıştır. Eserin başında yine eserin müellifi olan Cemil Kozanlı'nın bir fotoğrafı bulunmaktadır. Esere yazmış olduğu önsözde Kozanlı bu eserin 3 ciltten oluşacağını ifade etmiştir. Muhtemelen yukarıda bir ders programı olarak hazırlandığı anlaşılan aynı adlı eseri de bu eserin bir cildi olarak düşünmüştür. Müellifin esere yazdığı önsözde Tahran 12 Ordibihışt 1315/2 Mayıs 1936 Tahran şeklinde kayıt oluşturmaları (Cemil Kozanlı, 1315, s. 5) bu tarihte onun Tahran'da olduğunu göstermektedir.

Yararlandığı kaynaklar konusunda da bir liste veren Kozanlı bu eserleri askerî bir gözle dikkatle tetkik ettikten sonra bu eseri vücuda getirdiğini ifade etmiştir. Eseri vücuda getirme hususunda yüksek makamlı iki kişiye şükran borçlu olduğunu; bunlardan Tümgeneral Muhammed Nahcivan'ın⁴ daima kendisini teşvik ve taltif ettiğini ve diğeri ise kendisine Farsçayı da öğreten Serheng Muktedir⁵ olduğunu ifade etmiştir (Cemil Kozanlı, 1315, s. 5).

Eserinde yararlanmış olduğu kaynaklar hakkında da bilgi veren Kozanlı; içindekiler, mukaddime ve girişten sonra ana konuya giriş yapmıştır. Birinci cilt dört bابتan müteşekkildir. Birinci bab on iki bölümden, ikinci bab iki bölümden, üçüncü bab iki bölümden, dördüncü bab altı bölümden oluşmaktadır. Birinci cildin içerisinde çok sayıda harita ve gravüre ek olarak yapılan savaşlara dair çok sayıda çizim de mevcuttur. Özellikle asker ve askerî teçhizat ve yapılan savaşlarla ilgili askerî mevzilenmeye dair önemli çizimlere yer verilmiştir. Birinci cilt 654 sayfa ve eklerden oluşmaktadır.

Târih-i Nizâm-ı İran adlı eserin birinci cildi Milli kütüphane'de 2015 A 540 kodu ile kayıtlıdır. İran Ordusunun zaman içerisinde yaşamış olduğu değişim ve dönüşümü anlamak açısından da son derece önemli bir eserdir.

Târih-i Nizâm-ı İran adlı eserin ikinci cildine ulaşamadığı için inceleme imkânı bulunamamıştır. Ancak eser hakkında elektronik ortamda yapılan araştırmalar neticesinde eserin ikinci cildine dair şu bilgilere ulaşılabildi. İkinci cilt, birinci cildin devamı olarak Kozanlı'nın *Nizâm-ı cedid* olarak ifade ettiği 1796-1871 tarihleri ve muasır askerî dönem olarak nitelediği 1871-1914 tarihler arasındaki dönemleri ele aldığı görülmektedir. Kozanlı'nın ifadesiyle “beynelmilel savaş” başlamadan önceki İran'ın askerî yapısını ve savaşlarını konu etmektedir. Beynelmilel savaştan kastı Birinci Dünya Savaşı'dır. Satış yeri olarak Şuca-i Gulistan olduğu belirtilen ikinci ciltte 29 gravür ve 11 harita bulunduğu ifade edilmiştir. Eser 24 Tirmâh 1315 (15 Temmuz 1936)'te Tahran'da Firdevsi matbaası şirketi tarafından basılmıştır. Eser 471 sayfadan müteşekkildir.

İran kütüphanelerinden ulaştığımız kayıtlarda *Târih-i Nizâm-ı İran* adlı eserin üçüncü cildinde ise Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği 1914-1918 yıllarını kapsamaktadır. Eserin üç cildi de

⁴ Muhammed Nahcivan, İran'ın önemli askerî şahsiyetlerinden biridir. Kafkas kökenli bir aileden gelen Nahcivan, askerî eğitimini Rusya'da tamamladıktan sonra İran Kazakhanesine katılmış ve çeşitli rütbelere elde etmiştir. 1921 darbesinde önemli rol oynayan isimlerden biri olarak, sonrasında Kazak Tugayı'nın komutanı olmuştur. Tüm Askerî Okullar Başkanlığı ve Ordu Genelkurmay Başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. İran ordusunun modernleşmesine katkı sağlayarak Avrupa tarzında askerî okullar kurmuş ve birçok subayın yetişmesine öncülük etmiştir. İran tarihindeki dördüncü mareşal olan Nahcivan, ayrıca “İkinci Dünya Savaşı” ve “Türkiye-Yunanistan Savaşı” adlı eserlerin yazarıdır. 1949'da İran Senatosu'nda atanmış senatör olarak görev yapmış, 1952'de Huzistan valiliğine atanmıştır. Hayatının son döneminde siyasi ve askerî nüfuzu azalmış, 1975'te 86 yaşında vefat etmiştir (Akli, 1380, s. 1614-1615).

⁵ Asıl adı Ğulam Hüseyin Muktedir (1271-1343/1892-1965) ya da meşhur adıyla Serheng (Albay) Muktedir İranlı askerî tarihçidir. Onun da Kıld-e Halic-e Fars, Tarih-e Muhtasar-e İran, Neberdha-i Buzurg-e Nadir Şah, Cengha-i Hefsed Sal-e İran ve Rum, Esrare Taht-e Cemşid, Fihrist-i ez-Tarih-i İran ve Tarih-i Nizam-i İran gibi eserleri bulunmaktadır. Serheng Muktedir'in eserleri incelendiğinde onun da Cemil Kozanlı ile aynı konularda eserler yazdığı görülmektedir.

Tahran'da Kitabhane-i Merkezi ve Merkez-i İsnad-e Danişgah-e Allame Tabatabai (Allameh Tabatabaei Üniversitesi Merkez Kütüphane ve Dökümantasyon Merkezi) kütüphanesinde bulunmaktadır (URL 1). Eserin bir nüshası da yine Tahran'da Kitabhane-i Merkezi İsnad ve Merkez-i Dairtü'l-Maarif-i Buzurg-i İslami'de bulunmaktadır (URL 5).

Târih-i Nizâm-ı İran adlı eserin incelenmesi başta İran'ın askerî tarihinin öğrenilmesi hususunda önemli katkılar yapmasının yanı sıra özellikle askerî tarih öğretimi açısından kitabın değerlendirilmesi önemli katkılar sunacaktır. Telif ettiği eserlerle askerî tarih ve coğrafya alanından son derece yetkin olduğu anlaşılan Kozanlı'nın bu eserlerinin askerî tarihin öğretildiği akademilerde okutulması ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

2.2. İran'da On Dört Sene

Milli kütüphane'de 06 Mil EHT A 43758 yer numarası ile anı kategorisinde kayıtlı olan Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu'nun *İran'da On Dört Sene* adlı eseri Birinci Dünya Savaşı'nda İran cephesine dair önemli bilgilere ve tanıklıklara yer veren bir eserdir. Kozanlıoğlu'nun *İran'da On Dört Sene* adlı eseri incelendiğinde eserin iki cilt olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki cildin ilk sayfasında "Birinci Cilde 'Âid Fihrist" ifadesiyle bu eserin içindekiler sayfasının da bu ciltteki bilgilerle sınırlı olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz birinci cildin basım tarihi 1928'dir. Eser dört babdan oluşmaktadır. Birinci bab bir fasıldan, ikinci bab üç fasıldan, üçüncü bab yedi fasıldan, dördüncü bab ise beş fasıldan mürekkeptir. Eserin dördüncü babının başlığı "1919 İle 1928 Seneleri Vekâyi'i" şeklinde olmasına rağmen eser incelendiğinde eserin muhtevasının 1922 yılı ile sınırlı tutulduğu ve 1922 yılından sonraki olaylara yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu eserin ikinci cildinde 1922 ile 1928 yılındaki tarihi olayları ele almış olabileceğini göstermektedir. Ancak eserin ikinci cildine dair yapılan araştırmalara rağmen şu ana kadar bu hususta herhangi bir neticeye ulaşılamadı. Eserin birinci cildi 205 sayfadan meydana gelmektedir.

Kozanlıoğlu *İran'da On Dört Sene* adlı eserinde Birinci Dünya Savaşı'nda İran cephesinde Osmanlı Devleti başta olmak üzere Almanya, İngiltere, Rusya ve İran gibi devletlerin siyasetlerini, bölgedeki hedef ve stratejilerini masaya yatırmaktadır. Aynı zamanda İran'daki siyasi yapı ve sürece dair de önemli bilgiler veren Kozanlıoğlu, ayrıca bölgenin toplumsal ve etnik yapısı, bölgedeki aşiret güçleri ve siyasi örgütlere dair de ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Bahsetmiş olduğu olayların önemli bir kısmına bizzat şahitlik eden ve bir kısmının ise doğrudan içinde bulunan Kozanlıoğlu, şahit olmadığı olaylar hakkındaki bilgileri de yine bizzat olayların içerisinde yer alan tanıklardan ve onların hazırladıkları raporlardan aktarmaya çalışmıştır.

İran'ın iklim ve bitki örtüsünden, dağları, nehirleri, gölleri, bataklıkları, ormanları, çölleri dahil olmak üzere fiziki yapısı; İran'ın yolları, ticari yapısı, ihracat ve ithalat ürünleri, sanayisi, ziraatı ve madenleri; İran'ın yönetim modeli, idari yapısı, etnik ve dini yapıları, dilleri ve maarifi hakkında bilgi vermektedir. Eserinin araştırmacılar için önemine değinen Kozanlıoğlu şu ifadelerle yer vermiştir: "İran memleketinin bilâd-ı muhtelifesine ya'ni coğrafya-yi tabî'i ve siyâsî ve iktisâdî ve 'askeriyyesi ve târihine ve hayât-ı husûsî ve ictimâ'isine ve bi'l-hâssa İran Devlet İmparatorisinin usûl-i idârisine ve siyâset-i dâhilisine ve vaz'ıyyeti hâricisine (ki hakîkten İran'ın en müşevveş mesâ'ilinden birini teşkil eder) ve kezâ usûl-i askerî ve teşkilât-ı 'askeriyyesine dâ'ir oldukça ince bir tedkikât ile yazılan eserim ne kadar nâ-tamâm bile olsa yine şarkın ilk hudûdunu, Âsyâ-yi vustâ-i ma'ber-i 'umûmisini ihâta eden bu memleket ve milletin, devletin, hayât-ı husûsî ve 'umûmisini 'âdât ve ahlâkını tedkik etmek isteyenlere hizmet edecektir."

Eserini telif ederken gün gün tutulmuş notlarına ek olarak bazı resmi ve hususi belgelerden yararlandığını da ifade eden Kozanlıoğlu, bir kısmı yayımlanmış eserler olmasının yanı sıra yayımlanmamış resmi vesikalardan da yararlandığını dile getirmiştir. Söz konusu eserinde kısaca İran'ın tarihine de bakan Kozanlıoğlu "şarkta on üç seneyi mütecâviz imtidâd eden ikâmetim esnâsında ve kezâ uzun müddet devâm eden Âsyâ-yi Vustâ seyâhatimde muhtelif menba' ve me'hazlardan ahz ve iktibâs ile ba'de't-tahkik sıhhatine bi'l-müşâhede kani' olduğum ma'lûmât ve tafsîlât-ı cedîde ve 'atîka-yı şark komşumuz olan Acem ve Acemistân'ın son devre-i hayâtiyyesine derc ve ilâve ediyorum." ifadeleriyle eserinin muhtevasını nasıl meydana getirdiği hususuna açıklık getirmektedir.

İran'ı tanımanın ve İranlıları bilmenin Türklerin en büyük vazifelerinden olduğunu ifade eden Kozanlıoğlu, kendisinin de bu maksada binaen vatan ve millete olan bir görev olarak İran'ı mümkün mertebe tanıtmak ve İran'da sakin olan muhtelif milletler hakkında bilgi vermeyi amaçladığını ifade etmiştir.

Kozanlıoğlu araştırmalarını dönemin resmi kaynaklarına ve kendisi tarafından tutulan özel notlara dayandırdığını ifade etmiştir. Hakikaten *İran'da On Dört Sene* adlı eseri incelendiğinde İran'da yaşanan siyasi ve askerî olayları hem ana kaynaklar üzerinden aldığı bilgileri ve kendisi tarafından tutulan günlük notlarına dayalı olarak telif edildiği görülebilmektedir. Kozanlıoğlu tarafından Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin aktarılan bilgiler dönemin başka tanıklıklarıyla mukayese edildiğinde bilgilerin örtüştüğü de görülmektedir.

2.3. Ceng-i İstiklâl ya Tetimme-i Ceng-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922

Cemil Kozanlı'nın kaleme aldığı eserlerden biri de askerî tarih konusunu ihtiva eden "Ceng-i İstiklâl ya Tetimme-i Ceng-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922" adlı eseridir. Kozanlı bu eserinde Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamı ve aynı zamanda Türkiye'nin istiklal Harbi'nin de önemli bir safhasını teşkil eden Türkiye-Yunanistan savaşını ele almaktadır. Eserde müellif ve mütercim olarak Kozanlı Cemil ismi ifade edilmiştir. Müellif ve mütercim olarak zikredilmesi bu eserin önce Türkçe olarak kaleme alınmış olabileceğini akla getirmektedir. Fakat bu hususta yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu eserin Türkçe yazıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Eserde mütercim olarak Cemil Kozanlı'nın isminin zikredilmesinin sebebi eserin içeriğinde verilen belgelerin Farsçaya tercüme edilmesine dair olduğu fikrini akla getirmektedir. Zira eser incelendiğinde çokça Türkçe belge ve kaynaktan yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta şimdilik netlik olmasa da incelediğimiz nüshanın dili Farsça ve eser 1929 yılında Tahran'da basılmıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de müellifin hayatına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eserin ilk sayfalarında Cemil Kozanlı'nın bir fotoğrafı neşredilmiştir. Toplamda 292 sayfadan müteşekkil olan eser dokuz bölümden meydana gelmiştir.

Türkiye-Yunan savaşına geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin askerî durumu hakkında detaylı bilgi veren Cemil Kozanlı aynı zamanda itilaf güçlerinin de askerî yapısı, hedefleri ve bu savaşa yaklaşımları hakkında dikkat çekici bilgiler aktarmıştır. Daha sonra Doğu, Güney ve Batı cephelerindeki muharip güçler hakkında bilgilere yer veren Kozanlı devamında savaş cephelerinde cereyan eden gelişme ve çatışmaları çok detaylı bir şekilde saat saat aktarmıştır.

İstiklal mücadelesinin önemli aşamalarından olan Türkiye-Yunan savaşı hakkında bilgi veren Kozanlı, eserin pek çok yerinde hilafet ve saltanat karşıtı olduğu, istiklal harbinden yana olduğu düşüncesini de metne yedirmiştir. Ayrıca *Nutuk*'tan alıntılar yapması, eserin farklı sayfalarında Mustafa Kemal'e ve arkadaşlarına yapmış olduğu övgüler Mustafa Kemal'e itibar ettiğini göstermesi açısından dikkate değerdir (Cemil Kozanlı, 1929, s. 33). Ayrıca eserin sonunda Kozanlı, Türklerin Yunanistan ve müttefikleri karşısında ya muzaffer olmayı da ya bağımsızlıkları için canlarını feda etmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Bununla birlikte bu mücadelenin neticesinde ağır fedakârlıklarda bulunulduğunu ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ve vatansever liderlerin büyük fedakârlıkları neticesinde bağımsızlık hayalinin gerçekleştirilebildiğini, bu sayede ülkenin yok olmaktan kurtarıldığını ve bağımsızlığını elde ettiğini ifade etmiştir (Cemil Kozanlı, 1929, s. 292).

Milli kütüphanede 06 Mil EHT A 5036 kodu ile kayıtlı olan eserin Türkçe literatüre kazandırılması durumunda Türkiye'nin İstiklal harbi ve Türkiye-Yunan harbine ilişkin literatüre önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

2.4. Tarih-i Nizâm-ı Cengha-yi İran-Yunan (M.Ö. 499)

Tarih-i Nizâmi Cengha-yi İran-Yunan adlı eserde İran ile Yunanlılar arasında İlk Çağ'da gerçekleşen savaşları konu etmektedir. 1308 (1929/1930)'de Tahran'da basılan eser Farsça kaleme alınmıştır. İki bab ve altı fasıldan oluşan eser 61 sayfadan müteşekkildir. M.Ö 499 tarihinden başlatılan İran-Yunan savaşlarının temel sebebinin sömürgecilik olduğu vurgusu dikkat çekicidir (Cemil Kozanlı, 1308).

2.5. Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana

İran'ın Afganistan ile yaptığı savaşları konu alan *Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana* adlı eserin ismine ilave olarak parantez içerisinde "Ez Cengha-yi Nadir Şah" ibaresi düşülmüştür. Eser Nadir Şah dönemindeki İran-Afgan savaşlarını ve Afganistan'ın Nadir Şah tarafından zapt edilmesi sürecini ele almaktadır. Tarih olarak hicri 1141 (1728/1729) yılı düşülen eserin ilk baskısı Tahran 1310 (1931-1932) tarihlidir. Eser 49 sayfadan müteşekkildir. Eserin sonuna savaşın gerçekleştiği bölge ve iki ordunun mevzilenmesi ile ilgili olarak çizilen üç kroki ilave edilmiştir. Eser toplamda 51 sayfadan meydana gelmektedir.

Cemil Kozanlı bu eserinde de yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi verirken diğer yazarlara ait eserlere ilaveten kendisi tarafından kaleme alınan eserlerden de bahsetmektedir. Kozanlı'nın burada bahsettiği telif eserleri şunlardır: *Tarih-i Nadir Şah*, *İran'da On Dört Sene*, *Tarih-i Osmani ve Sefername-i Topal Osman Paşa*, *Coğrafya-yi Nizam-i İran* (Cemil Kozanlı, 1310, s. 5).

Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Afgana adlı eserin yazımında kaynak olarak *Tarih-i Nadir Şah* adlı eserini zikretmesi bu iki eserin birbirinden ayrı olduğu göstermektedir. Birincisi Nadir Şah döneminde gerçekleşen İran-Afganistan savaşlarını konu alırken muhtemelen ikincisi ise Nadir Şah'ın genel tarihini ele almaktadır.

2.6. Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Hind

Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Hind adlı eserde de tırnak içerisinde “Ez Cengha-yi Nadir Şah” alt başlığı ilave edilmiştir. Hicri 1151 (1738/1739) tarihinin düştüğü eserin ikinci baskısı 1309 tarihinde Tahran'da basılmıştır. Eserin birinci baskısına ulaşamadığımız için ilk baskısının ne zaman yapıldığı konusunda elimizde bilgi bulunmamaktadır. Nadir Şah'ın Hindistan savaşlarını konu alan eser 6 bölümden oluşmaktadır. Eserin kapak sayfasından sonraki ilk sayfada müellifin bir fotoğrafı bulunmaktadır. Eserin sonunda bölgenin coğrafyasını ve güçlerin mevzilenmesine dair iki harita ilave edilmiştir. Eser, 67 sayfadan oluşurken kitabın sonuna eklenen haritalarla birlikte 71 sayfayı bulmaktadır (Cemil Kozanlı, 1309).

2.7. Ceng-i Deh Sale İran ve Rus

Ceng-i Deh Sale İran ve Rus ya Ceng-i Evvel-i İran ba Rus olarak ifade edilen eser “Gülistan Antlaşması” yıllarını yani H. 1218'den 29 Şevval 1228/Miladi 1803'ten 12 Ekim 1813'e kadar olan dönemi ele almaktadır. İran-Rusya arasında yaşanan askerî ve siyasi sürecin on yılını ele alan eser Dünyâ-yi kitâp tarafından neşredilmiştir. İncelediğimiz eserin baskısı 1362 (1983) tarihine aittir. Eser Tahran'da basılmıştır. 140 sayfadan müteşekkil olan eserin içerisinde haritalar ve çeşitli çizimler de mevcuttur. Eser Rusya ve İran arasında mücadele konusu olan Kafkasya'daki siyasi süreci ve iki devletin o yıllardaki politikasını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır (Cemil Kozanlı, 1362).

Cemil Kozanlı, İran Rus savaşlarına dair bir başka eser de kaleme almıştır. Bu eser Gülistan Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen ve Türkmençay Antlaşması ile neticelenen İran Rus savaşının ikinci aşaması olarak ifade edilebilecek dönemi konu almaktadır. Bu eseri inceleme olanağı bulunamadı. Ancak İran Kütüphanelerinde online olarak yapılan incelemede eserin adı *Ceng-i Duvvum-i İran ba Rus (Muahede-i Türkmençay)* olarak ifade edildiği tespit edilmiştir. Kum şehrinde bulunan Kitaphane-i Tahassusi Tarih-i İslam ve İran (İran ve İslam Tarihi Özel Kütüphanesi) kütüphanesinden bulunmaktadır. Kütüphane kayıtları incelendiğinde eserin Terakki Kütüphanesi, Gülistan matbaasında basıldığı ve toplam 92 sayfa olduğu notu düştülmüştür (URL 2). Ayrıca aynı kütüphanede bulunan başka kayıtlarda sadece *Ceng-i Duvvum-i İran ba Rus* isminin kullanıldığı ve Muahede-i Türkmençay ibaresinin olmadığı görülmektedir. Kitaphane-i Terakki tarafından Tahran'da 1315 (1336/1337) tarihinde neşredilen eserin Kitaphane-i Meclis-i Şura-i İslami'de bulunan kaydında ise *Ceng-i Duvvum-i İran ba Rus 1827-28* şeklinde kayıt oluşturulduğu Muahede-i Türkmençay ibaresinin ise ilave isim olarak belirtildiği tespit edilmiştir (URL 3).

2.8. Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i Arab ba Acem

Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i Arab ba Acem adlı eser H. 11-21 yılları arasındaki Arap-Acem savaşlarını konu almaktadır. Eser 1311 (1932/1933) yılında Tahran'da neşredilmiştir. Eserin ikinci sayfasında Cemil Kozanlı'nın bir fotoğrafı bulunmaktadır. Araplar ile Acemler arasındaki savaşın sebepleri ve iki tarafın sahip olduğu askerî güç hakkında bilgi veren Kozanlı daha sonra yapılan savaşları tek tek ele alarak İran'ın fetih sürecini detaylı bir şekilde işlemiştir. Toplamda 90 sayfa olan eser sekiz bölümden müteşekkildir (Cemil Kozanlı, 1311).

2.9. Kuşunkeşi be Memalik-i Turan (Türkistane Garbi, Buhara, Hive ve Türkmenistan)

Kuşunkeşi be Memalik-i Turan (Türkistane Garbi, Buhara, Hive ve Türkmenistan) adlı esere ulaşamadığı için inceleme olanağı bulunamadı. Ancak İran kütüphane kayıtları incelendiğinde Kitaphane-i Danişkede-i Edebiyate Danişgahe Tahran (Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi) kütüphanesinde kayıtlı olduğu görülmektedir. Eserin konusu Nadir Şah ve Afşarlar olduğu ifade edilmektedir. 1310 (1931/1932) tarihinde Tahran'da neşredilen eserin 71 sayfa olduğu ifade edilmiştir (URL 4).

2.10. Ceng-i İran-Makedonya

Cemil Kozanlı'nın kaleme aldığı Ceng-i İran-Makedonya adlı eseri de Tahran'da Kitabhane-i Meclis-i Şura-i İslami kütüphanesinde mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında yayın tarihi olarak 1311 (1932/1933) yılının belirtildiği eserin dili Farsçadır. Eserin sonunda katlanmış bir haritanın olduğu bilgisi verilirken eserin toplamda 48 sayfadan müteşekkil olduğu ifade edilmiştir. Eser Kameri-miladi 334 yılındaki İran Makedonya savaşlarını konu almaktadır (URL 6).

2.11. Diğer Eserleri

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve inceleme olanağını bulduğumuz eserlere ilave olarak Cemil Kozanlı tarafından kaleme alınan çok sayıda eseri bulunmaktadır. Müellifin muhtelif eserlerinde bahsetmiş olduğu eserlerinden biri Sefaretname'sidir. İsimlerine ulaştığımız diğer eserleri ise *İran Coğrafya-yi Askerisi*, *Tarih-i Nadir Şah*, *Tarih-i Osmani* ve *Sefername-i Topal Osman Paşa* ve *Ceng-i İran ve Kelde*, *Ceng-i İran ve Lidi*, *Ceng-i İran ba Turaniyan*, *Ceng-i İran-Mısır*, *Cengha-yi İran-Rum* ve *Ceng-i Arab ba Acem*, *Ceng-i Evvel-i İran-Osmani*, *Ceng-i Duvvum-i İran-Osmani*, *Ceng-i Sivvum-i İran-Osmani* ve *Ceng-i Purtekaliha*, *Ceng-i Çeharum-i İran Osmani* ve *Ceng-i İran Holend*, *Cengha-yi Âheri İran-Osmani* gibi eserleridir. Bu eserlerin isimlerine Kozanlı'nın çeşitli eserlerinde ulaşmamıza rağmen şimdiye kadar ne fiziken ne de herhangi bir kütüphane kaydında ulaşılammıştır. Umarım bir gün bu eserler de keşfedilir ve bu alandaki eksiklikler giderilmiş olur.

Sonuç

Hayatını ve eserlerini ele aldığımız bu çalışmamızda Cemil Kozanlı'nın hangi yıllar arasında ve nerede yaşadığı, aile hayatı, eğitim hayatı ve yaptığı görevlere dair net bilgilere ulaşılamadı. İsmindeki Elbistanlı ve Kozanlı kelimeleri belli bir yere atfen kullanılmış olsa da bu hususta elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yaptığı görevler ve telif eserlerindeki ön söz hem de neşir tarihinden yola çıkarak onun XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Askerî coğrafya ve tarih öğretmeni olan Kozanlı, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Osmanlı Devleti tarafından müşterek olarak İran'ın askerî coğrafyasını incelemek ve raporlaştırmak amacıyla İran sahasında görevlendirilmiştir. Kaleme aldığı *İran'ın Coğrafya-yi Askerisi* adlı eseriyle bu görevini icra ettiği anlaşılan Kozanlı daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda görevli bulunduğu İran cephesinde Osmanlı Devleti ve Alman politikalarıyla ters düşmüştür. Osmanlı kaynaklarında bu yönde herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşılammış olursa da Kozanlı, siyasetine ters düştüğü Osmanlı ve Alman diplomat ve temsilcilerine yönelik çeşitli suikastlarda bulunduğunu iddia etmiştir. Suikast girişimlerinden dolayı İran tarafından tutuklanan Kozanlı, üç yıl kadar İran'da tutuklu kalmış ve hapisten çıktıktan sonra ise İran Mâliye Vekâleti'nde memuriyete başlamıştır.

Cemil Kozanlı daha sonra Türkiye'ye gelip gelmediği hususunda bir bilgi olmamasına rağmen Türkiye ile bağlantılarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle İstiklal Harbi'nin önemli bir safhası olan Türkiye-Yunan savaşlarını konu alan bir eser telif eden Kozanlı, bu esrinde hem ordu mevcuduna, askerî teçhizata ve cephelerdeki askeri konumlanmaya dair net veriler sunarken hem de savaşın gidişatına dair gün gün, saat saat verdiği dakik bilgilerle doğrudan savaşa dair içeriden bilgi aldığını, savaşı idare eden komutanlarla irtibatlı olduğunu göstermektedir. Kozanlı'nın İstiklal Harbi'nde tam olarak nerede olduğu hususunda elimizde net bilgi olmasa da bu yıllarda İran'da olduğu hususu güçlü bir ihtimaldir. Yine söz konusu eserini de İran'da neşretmiş ve bu yıllarda İran'da olduğu kesin gibidir.

Hayatı ile ilgili belirsizlikler yerini korusa da Kozanlı, askerî tarih ve coğrafya konularını ihtiva eden çok sayıda eserine ulaşılabilir. Yapılan inceleme neticesinde toplamda 24 telif eserinin ismine ulaştık. Tespit edip ulaşabildiğimiz tüm eserlerini inceledik. Diğer telif eserlerinin ise bir kısmına ancak İran'da bulunan kütüphanelerdeki kayıtlarına ulaşabildik. Geri kalan eserlerin ise varlığı konusunda çeşitli kaynaklardan bilgi sahibi olmamıza rağmen bu eserleri henüz elde edemediğimiz için inceleme imkânı da bulamadık. Türkiye ve İran kütüphanelerinde ulaşılan eserlerinin inceleyebildiklerimizden sadece biri Türkçe kaleme alınmıştır. Ancak *Seyahatlerim* ve *İran'ın Coğrafya-yi Askerisi* gibi eserlerinin de Türkçe olma ihtimali bulunmaktadır. Fakat ulaşabildiğimiz diğer tüm eserleri Farsça kaleme alınmıştır.

Kozanlı eserlerini ciddi bir akademik usul ve üslup ile kaleme almıştır. Eserlerinde yararlandığı tüm kaynakları belirten Kozanlı aynı zamanda çokça dipnot da kullanarak hangi bilgiyi hangi kaynaklardan aldığını mümkün mertebe vermeye çalışmıştır. İran'ın askerî yapısı konusunda ciddi eserler ortaya koyan Kozanlı'nın ulaşabildiğimiz kadarıyla Osmanlı tarihine dair en önemli eseri *İran'da*

On Dört Sene adlı eseridir. Osmanlı İran savaşlarını ele aldığı birkaç ciltten oluşan eserine ise henüz ulaşabilmiş değiliz. Birinci Dünya Savaşı'nda İran cephesinde yaşananları ve İran'ın siyasi yapısı hakkında detaylı bilgilerin verildiği *İran'da On Dört Sene* adlı eseri yakın bir zamanda neşredilerek ilim camiasına kazandırılacaktır.

Askeri tarih ve coğrafya öğretmeni olan Cemil Kozanlı'nın eserlerinin belli bir sistematik içerisinde incelenmesi ve değerlendirilmesi askeri akademilerde öğretilen tarih müfredatı açısından da önemli katkı sunacağı kanaatindeyiz.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Bu çalışma İnönü Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir, Proje No: 3688.

Kaynakça

- Âklî, D. B. (1380). Şerh-e Hal-e Ricâl-e Siyâsi ve Nizâmî Muâsır-e İran (Cilt 3). Tahran: Neşr-e Goftar-Neşr-e İlm.
- BOA, HR.SYS., D.2340, G.83.
- Cemil Kozanlı. (1308). *Tarih-i Nizâmi Cengha-yi İran-Yunan*. Tahran.
- Cemil Kozanlı. (1309). *Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i İran-Hind*. Tahran.
- Cemil Kozanlı. (1310). *Tarih-i Nizami Cengê İran-Afgana (Cilt 1)*. Tahran.
- Cemil Kozanlı. (1311). *Tarih-i Nizâm-ı Ceng-i Arab ba Acem*. Tahran.
- Cemil Kozanlı. (1312). *Tarih-i Nizam-i İran*. Tahran: Matbaa-i Daniş Nasırıyy.
- Cemil Kozanlı. (1315). *Târih-i Nizâm-ı İran (Cilt 1)*. Tahran.
- Cemil Kozanlı. (1362). *Ceng-i Deh Sale İran ve Rus ya Ceng-i Evvel-i İran ba Rus*. Tahran: Dünya-yi Kitap.
- Cemil Kozanlı. (1929). *Cenk-i İstiklâl ya Tetimme-i Cenk-i Türkiye ba Müttefikin ve Yunan 1918-1922*. Tahran.
- Dursun, D. (1989). Almanya. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (ss. 510-520). içinde İstanbul: TDV Yay.
- Elbistanlı Cemil Kozanlıoğlu. (20 Şubat 1928). *İran'da On Dört Sene (Cilt 1)*.
- Karacan, O. (2025). İran'da Alman Nüfuz Mücadelesi (1870-1914). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 11(1), 41-58. doi:10.31592/aeusbed.1561993
- Keleş, E. (2009). Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol) İstanbul'a En Kısa Yol). Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46), 89-142. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000442
- Kış, S. (2017). Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (42), 487-506. <https://doi.org/10.21563/sutad.377364>
- Köremezli, İ. (2021). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Stratejisi: Rus Ordusuna Karşı Tuna'yı Savunmak. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 6 (2) , 758-785.
- Rohde, H. (1932). *Asya İçin Mücadele Şark Mes'eleleri*. (B. Nihat, Çev.) İstanbul: Askeri Matbaa.
- Uluerler, S. (2018). Kırım Savaşı'nda (1853 – 1856) Rus – İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere İle İzlediği Politikanın Esasları". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 28 (1), 327-346.

- 257

Ekler

Ek 1. Cemil Kozanlı'nın eserlerinde neşredilen fotoğrafı.

